

Тетяна КЛИМЕНКО

## СТВОРЕННЯ МЕРЕЖІ АРХІВНИХ УСТАНОВ НА ЧЕРКАЩИНІ У 1919–1937 рр.

Розвиток архівної справи на Черкащині тісно пов'язаний з історією регіону й великою мірою зумовлений суспільно-політичними подіями, що відбувалися на теренах України. Прийнятий 1 червня 1918 р. урядом радянської Росії декрет “Про реорганізацію і централізацію архівної справи” поклав початок реформуванню архівістики в Україні. Розроблені в концепціях архівної реформи О. Грушевського, І. Каманіна та В. Модзалевського<sup>1</sup> питання централізації архівної справи та формування мережі архівних установ, концентрації та зберігання архівів уперше офіційно визнавалися завданнями державного і культурного розвитку УСРР. Значення цивілізованого поступу архівної справи посилювалося занедбаним станом архівів у той період. Під час громадянської війни було втрачено значну кількість важливих документів<sup>2</sup>, значну їх частину було вивезено за кордон, частину – розпорошено. Відтак основне завдання архівістики за доби Української революції полягало в урятуванні архівів від загибелі та встановленні державної опіки над архівною спадщиною<sup>3</sup>.

У січні 1919 р. при НКО УСРР у Харкові було створено Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМИС). У його структурі вже в лютому розпочала діяльність архівно-бібліотечна секція<sup>4</sup>. Юридичною підставою для її роботи у справі охорони й збереження архівних документів став декрет РНК УСРР від 3 квітня 1919 р. “Про передачу історичних та художніх цінностей у відання Народного комісаріату освіти”. Жодне відомство або установа, зберігаючи за собою можливість користування архівом, не мали права знищувати документи без дозволу НКО УСРР<sup>5</sup>. Головне завдання архівно-бібліотечної секції ВУКОПМИСу в перші місяці її діяльності полягало у виявленні, реєстрації та охороні архівів. Водночас проводилось упорядкування прийнятих на державне зберігання архівних документів, яке передбачало насамперед складання реєстраційних описів окремих фондів. Для методичного забезпечення робіт з упорядкування архівних документів було розроблено спеціальні інструкції (про порядок розбирання, впорядкування документів, складання описів, надання копій документів, використання архівної інформації фізичними особами).

Збирання архівних документів у Черкаському повіті розпочалося навесні 1919 р., одразу після відновлення в Черкасах радянської влади (вперше її було встановлено в січні 1918 р.). У березні 1919 р. Черкаський повітовий комісаріат народної освіти видав постанову № 1 про контроль за діяльністю архівів, бібліотек, театрів та кінематографом з боку НКО, в якій, зокрема, наголошувалося: “Всі приватні, громадські і урядові архіви знаходяться під безпосереднім контролем комісаріату”, без його дозволу “купівля, передача, продаж означених предметів суворо забороняються”<sup>6</sup>.

На початку 1919 р. комісар народної освіти Черкаського повіту порушив питання про організацію в місті Народного центру для зберігання архівних документів, пам'яток історії і культури та бібліотечних фондів<sup>7</sup>. У березні 1919 р. при позашкільному підвідділі Черкаського повітового відділу народної освіти було створено бібліотечно-музейно-архівну секцію. З 1 квітня очолювати секцію “в якості інструктора” запросили Ф. А. Чернушевича<sup>8</sup>. Вирішенню питання виявлення й концентрації архівних документів сприяло заснування у квітні 1919 р. Черкаським повітовим відділом народної освіти Народного будинку культури, до складу якого ввійшли Народний музей ім. Т. Г. Шевченка, створений на базі музею товариства “Просвіта”, Центральний народний архів і Центральна народна бібліотека. Одночасно було складено проект кошторису видатків на його утримання<sup>9</sup>. Розташовувався Будинок культури в приміщенні колишнього Духовного училища по вул. Парадній (нині – Хрещатик), 21. Перший поверх займала бібліотека, другий – музей, а флігель, в якому раніше мешкали фельдшер і вчитель училища, було реквізовано для архіву<sup>10</sup>. Постановою колегії Черкаського повітового відділу народної освіти від 15 квітня 1919 р. “у зв’язку із назрівшим питанням про концентрацію архівів ліквідованих установ м. Черкас і повіту” тимчасово на посаду завідувача архіву було призначено Леонтія Івановича Щербину<sup>11</sup>, який “повинен був прийняти від Колегії міського господарства архів колишньої Міської Управи та стелажі-полки”<sup>12</sup>.

Уже у травні 1919 р. Комісаріату народної освіти Черкаського повіту було передано архіви ліквідованих повітових установ та їхнє обладнання для створення Центрального народного архіву Черкащини. Згідно з розпорядженням Комісаріату народної освіти Черкаського повіту від 7 травня 1919 р. комісія з ліквідації колишньої земської управи зобов’язувалася передати Комісаріату архіви колишнього Управління у справах земського господарства, земської управи, інспекції народних училищ, поліції до “Центрального Народного архіву Черкащини”<sup>13</sup>. Першими до архіву надійшли документи Черкаської міської управи за 1800–1910 рр., інспекції народних училищ 3-го району Київської губернії за 1900–1917 рр., повітового комісаріату Тимчасового уряду за 1917–1918 рр., повітового старости за 1918 р. та інших ліквідованих фінансових, земських, поліцейських, судових установ<sup>14</sup>.

Передбачалося прийняти справи ліквідованих волосних, судових, фінансових, земських та інших установ і переглянути їх особливою колегією повітового відділу народної освіти з метою визначення історичної та соціально-економічної цінності для подальшого зберігання. У травні 1919 р. на вимогу Черкаського повітового відділу народної освіти комісія з ліквідації колишньої земської управи передала до архіву документи Управління у справах земського господарства, земської управи, Черкаської повітової інспекції народних училищ<sup>15</sup>.

Концентрації архівів у державних архівосховищах сприяла місцева інтелігенція. Так, місцевий історик, згодом – завідувач народного музею Дмитро Панасович Бочковський ще у 1918 р. урятував від знищення і зосередив у своєму приватному архіві документи 35-го Орловського і 36-

го Брянського полків, які свого часу дислокувались у Черкасах, а пізніше були розформовані, а також документи полкових церков, монастирів, приватних осіб. Спочатку врятовані істориком документи зберігалися в Народному музеї, а згодом були передані до архіву.

Архівістам доводилося працювати в складних умовах громадянської війни. 16–20 травня 1919 р., під час бомбардування Черкас “григорівцями”, значного пошкодження зазнало приміщення Народного будинку культури, однак флігель, де розташовувався архів, уцілів<sup>16</sup>. У липні 1919 р. було складено кошторис на його ремонт<sup>17</sup>.

У липні 1919 р. Черкаський повітовий відділ народної освіти звернувся до відділу внутрішніх справ з вимогою передавання “архівних справ ліквідованих уже установ колишніх Черкаського комісаріату і Черкаського Старостату за 1917–1918 рр. на збереження в Центральний Народний архів”<sup>18</sup>. У телеграмі Наркомату внутрішніх справ УСРР, надісланій Уманському повітвиконкомом 30 липня 1919 р., зазначалося, що в доповідях інструкторів і ревізорів, приватних повідомленнях з місць ішлося про те, що більшість повітових Рад, ліквідуючи старі урядові установи і органи самоврядування, поліцейські управління, міські думи, земські й міщанські управи, не звертають уваги на нищення цінних документів, “різноманітних паперів і справ, відомчих журналів, планів, картограм, цілих архівів”. Народний комісаріат доводив до відома всіх губернських і повітових виконкомів, що всі документи урядових установ і органів колишнього громадського самоврядування, як такі, “що мають цінність не тільки для історії, а й полегшують в тому чи іншому відношенні створення нових радянських установ, ні в якому разі не належать до знищення і повинні зберігатися в недоторканості або направлятися в більш безпечні місця і архівосховища”<sup>19</sup>. Нищилися документи й у зв’язку з тим, що установи, “маючи потребу в чистому папері для канцелярій, взялися вибирати його з архівів”.

Архівну секцію ВУКОПМИСу у липні 1919 р., згідно з рішенням НКО УСРР, було реорганізовано в Головне управління архівною справою й підпорядковано Позашкільному відділу НКО УСРР. Однак умови громадянської війни не сприяли розвитку архівної справи. Лише у вересні 1920 р. при НКО відновив роботу ВУКОПМИС, у складі якого було створено Архівний відділ. Згідно зі статутом ВУКОПМИСу, одним із головних його завдань було “завідування усіма архівами УСРР і вживання заходів для наукового і освітнього їх використання”<sup>20</sup>.

На Черкащині при повітових відділах освіти утворювалися повітові комітети охорони пам’яток мистецтва та старовини – повітКОПМИСи, які, у свою чергу, за сприятливих умов, організовували КОПМИСи: волоські, містечкові, сільські. Всі КОПМИСи підпорядковувалися повітКОПМИСам, останні – губКОПМИСу. Всі вони опікувалися питаннями охорони, реєстрації, популяризації пам’яток історії, мистецтва та старовини. До їх складу входили “по можливості найбільш підготовлені до діла охорони пам’яток мистецтва і старовини бібліотечні та архівні діячі”<sup>21</sup>. З 1921 р. головою Черкаського повітКОПМИСу, а згодом – Черкаського окрКОПМИСу було призначено О. М. Олександрова<sup>22</sup>.

Із реорганізацією ВУКОПМИСу у вересні 1921 р. в Головне управління архівними справами (Головарх) на Черкащині було створено повітові архівні комісії (секції), першою з яких стала постійна архівна комісія Золотоніського повіту, організована в травні 1921 р. на засіданні президії Золотоніського повітвиконкому з метою здійснення обліку та забезпечення збереженості архівних документів. До складу комісії ввійшли представники повітвиконкому, відділу народної освіти та робітничої інспекції. Комісія разом із повітвиконкомом видала наказ про облік та зберігання архівних документів<sup>23</sup>.

Згідно з постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 р. “Про зміни до постанови про місцевий бюджет” видатки на утримання архівів були віднесені до місцевих бюджетів, що значно погіршило їх фінансове становище. Загальний стан архівної справи, особливо на місцях, залишався незадовільним. Насамперед не було завершено організацію мережі архівних установ. Їх робота проводилася без плану, майже зовсім не контролювалася центром через відсутність постійних зв’язків з регіонами. Інструкції і вказівки, які надсилав на місця Архівний відділ ВУКОПМИСу, згодом – Головарх, не завжди потрапляли за призначенням.

Формування системи архівних установ в УСРР та мережі місцевих архівних установ тісно пов’язувалось із загальною адміністративно-територіальною реформою. Внаслідок утворення округів сталися значні зміни в організації архівної справи на Черкащині. В 1923 р. було створено окружні комітети охорони пам’яток мистецтва, старовини і природи (ОКРКОПМИСи), які функціонували до січня 1925 р., і Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАК) при Всеукраїнській академії наук, уповноваженим яких у Черкаському окрузі був призначений О. М. Олександров. Одночасно у 1925–1927 рр. він обіймав посаду вченого архівіста Черкаського окружного архіву, а згодом – архівного управління<sup>24</sup>. Разом із основними завданнями – обстеженням стану пам’яток старовини, мистецтва і природи, будинків, палаців, церков, синагог, могил, городищ і фортець, взяття їх на облік і під охорону ВУАК, комітет проводив значну роботу з комплектування місцевих музеїв цінними експонатами та документами, що згодом передавалися до створюваних архівів<sup>25</sup>. Особливу цінність мали архіви Бобринського, Бутурліна, Воронцова, Давидова, Дудченка, Енгельгардта, Лопухіних, Потоцького, Балашева, Радзивілла та ін.

Із переходом на триступеневу систему управління й створенням на місцях окружних архівних управлінь президія Черкаського окрвиконкому 23 червня 1924 р. ухвалила постанову про організацію окружного архіву при секретаріаті окрвиконкому “з нового бюджетного року”. Секретаріатові окрвиконкому було доручено “винайти помешкання для архіву й представити на затвердження Президії кандидата на посаду завідуючого архівом”<sup>26</sup>. 10 травня 1926 р. на пленарному засіданні окрвиконкому завідувачем Черкаського окружного архіву було призначено Ю. О. Узембло<sup>27</sup>. Окрім посади завідувача, штатний розпис архіву передбачав посади інспектора, яку обіймав А. Ю. Єфимов, і вченого архівіста, обов’язки якого було покладено на О. М. Олександрова. Завдяки їх невичерпній енергії в архіві було сконцентровано не тільки архівні документи, а й цінні друко-

вані матеріали – листівки, відозви, оголошення, накази. Аналогічні архіви було створено в Умані, Корсуні та Золотоноші<sup>28</sup> (1925 р. реорганізовані в окружні архівні управління).

Київський Губарх ще з початку 1924 р., дбаючи про поширення свого впливу на периферію, звернувся до окружних виконавчих комітетів з проханням повідомити його про стан архівів на місцях, а також порекомендувати осіб, що згодні б виконувати обов'язки уповноважених Губарху. Уманський і Шевченківський округи відгукнулися на заклик Губарху і згодні запровадити посади уповноважених. Окружний апарат Губарху в згаданих округах почав організовуватися в квітні 1924 р.

Перший Окрарх було утворено в Умані в складі трьох осіб. Він виконував функції як власне адміністративного апарату, так і окружного архіву. 24 квітня 1924 р. на посаду завідувача Окрарху було призначено Безвенглинського, а з 28 квітня архів розпочав роботу з обстеження архівів установ та “zosередження” їх документів в Окрархиві. Уповноваженим Губарху по Уманщині П. Курінним та завідувачем Окрарху було складено перший план роботи на період з 1 травня по 1 жовтня 1926 р., затверджений Окрнар-освітою<sup>29</sup>.

Успішному розгортанню діяльності Окрарху сприяв певний досвід такої роботи у місцевих архівістів. Як свідчать документи, в Умані архівна робота розпочалася ще з 1920 р. Тоді місцевий соціально-історичний музей почав збирати фонди дореволюційних установ, завдяки чому було врятовано від загибелі фонди земської управи, духовної школи та деякі “родинні архіви”. Ці документи було передано до архіву зі створенням в Умані Окрарху та виділенням приміщення під архівосховище. Попри обмежене фінансування, Уманський Окрарх розпочав енергійну роботу з реєстрації та концентрації архівних фондів. У листопаді 1925 р. Уманський окрвиконком ухвалив постанову “Про охорону архівних матеріалів”<sup>30</sup>, яка визначила завдання щодо приймання документів на державне зберігання, а також накреслила першочергові організаційно-методичні заходи.

Активним був початок архівної діяльності і в Шевченківський окрузі, що зумовлювалося прийняттям окрвиконкомом постанови “Про обов'язкову реєстрацію архівів” та надсиланням реєстраційних анкет установам. В окружному архівосховищі в Корсуні було зібрано 40 архівних фондів та “останки книгозбірні Лопухіної”<sup>31</sup>.

Згідно з розподілом місцевих архівних установ ЦАУ УСРР на три групи Уманське окружне архівне управління належало до другої групи і в його штаті передбачалися чотири працівники, Черкаський і Корсунський окружні архівні управління – до третьої групи з штатом по два працівники в кожному. Основними завданнями архівних управлінь було здійснення реєстрації документів та комплектування ними архівів. У Корсунському Окрархиві в 1924 р. налічувалося 40 архівних фондів установ, а в Черкаському, крім архівних документів, зберігалися друковані видання.

Питання про роботу окружних архівних управлінь, про стан охорони архівів в установах часто розглядалися на засіданнях президії окрвиконкомів і райвиконкомів. До цієї важливої справи залучалися наукова громадськість, працівники культурно-освітніх установ, що давало позитивні

результати у справі збереження архівних документів та їхньої популяризації. Так, обговорення на засіданні президії Черкаського окрвиконкому від 13 квітня 1926 р. роботи окружного архівного управління значно вплинуло на зміну ставлення до питань архівної справи з боку керівництва округу, райвиконкомів, державних і громадських установ. Було ухвалено рішення про “скупчення та впорядкування архівних матеріалів”, рекомендовано всім установам і райвиконкомам уважніше ставитися до питання охорони архівних документів і виконання вимог Окрарху<sup>32</sup>.

В організації архівної справи певну роль відіграли архівні кореспонденти. Створення інституту архівних кореспондентів було досить ефективною формою громадського сприяння архівній справі в другій половині 1920-х років<sup>33</sup>. Згідно з рішеннями I з'їзду архівних працівників (8–13 травня 1926 р., Харків) та відповідно до “Інструкції архівним кореспондентам” (1927 р.) при кожному окружному архівному управлінні на засадах добровільності й безоплатності роботи було створено мережу архкорів. Їх головне завдання полягало в інформуванні архівних установ про стан архівів на місцях, популяризації науково-історичного та практичного значення архівів. До цієї роботи були задіяні вчителі сільських шкіл, бібліотекарі, “музейні, красзнавчі та інші культробітники, студенти вищих шкіл, робкори, сількори, а також всі інші робітники, що цікавляться архівною справою, або науково-дослідною роботою над архівними матеріалами”<sup>34</sup>. Найважливіші публікації архкорів вміщувалися в журналах “Архівна справа”, “Радянський архів” й оплачувалися відповідним гонораром. Тим самим за-свідчувалася важливість архкорівського руху й відбувався обмін досвідом у цій царині.

Найактивнішим на Черкащині був осередок уманських архкорів. Уже на 1 грудня 1927 р. кількість архівних кореспондентів Уманського Окрарху становила 44 особи, наприкінці 1928 р. – 50 (34 з них – освітяни, 16 – працівники районних і сільських установ). Архкори займалися популяризацією архівної справи, виявляли архівні документи тощо. Зокрема, архкор із с. Михайлівки Ю. Куций зібрав у своєму селі документи і надіслав їх до Уманського Окрарху, архкор із с. Тальянок Бабанського району Гоняний повідомив Окрахів про “безхазяйні” архівні документи. Досвід підказував уманським архкорам нові шляхи вдосконалення їхньої роботи, зумовлюючи необхідність скликання наради архкорів для обговорення актуальних питань, проблеми пристосування видань ЦАУ УСРР “Архівна справа”, “Радянський архів” для масового читача, ширшої публікації в ньому дописів архкорів. Публікації архкорів Умані у 1932–1933 рр. систематично друкував журнал “Архів Радянської України”. У цей час поряд із розширенням функцій і завдань архкорів відбувалася ідеологізація змісту їхньої діяльності. З моральним і фізичним нищенням кращих представників архівної справи рух архівних кореспондентів почав згасати і зрештою припинився<sup>35</sup>.

Яскравою ілюстрацією наступу партійної ідеології на творчу діяльність архівних кореспондентів є доля Степана Івановича Яременка, завідувача Суботівською 4-річною школою на Чигиринщині у 1920-х рр., який написав “Спробу нарису історії Чигирини” та з невідомих причин в 1923 р.

від прав на працю відмовився<sup>36</sup>. Але репресивна машина була неблаганною щодо нього. 1928 р. С. І. Яременка заарештували, до 1933 р. він перебував у таборі на Соловецьких островах, після чого його заслали на три роки у Північний край. Подальша його доля, як і доля рукопису, невідомі<sup>37</sup>. Загалом інститут архкорів як важлива форма залучення громадськості до виявлення архівних документів сприяв повноцінному формуванню державного архівного фонду та популяризації архівної справи.

З боку державних органів стан архівної справи на місцях регулювався відповідними постановами, розпорядженнями, вказівками. Проблеми архівістики неодноразово розглядалися на засіданнях Президії ВУЦВК, яка констатувала необхідність поліпшення діяльності місцевих архівних установ, рекомендувала не допускати виключення витрат окрархів з основного кошторису окрвиконкомів (пропонувалося передбачати витрати на ремонт і обладнання приміщень, перевезення документів, інструктування установ), не зменшувати їхні штати. У контексті ідеологізації гуманітарної сфери окрвиконкомам рекомендувалося запровадження посад завідувачів секретно-політичними відділами, а в штатах окрархів I категорії – посад учених архівістів та інструкторів-інспекторів. Оклади архівних працівників прирівнювались до окладів працівників окрвиконкомів. Ряд рішень спрямовувався на усунення недоліків у розстановці керівних кадрів окрархів. Так, у серпні 1929 р. окрвиконкомом було запропоновано своєчасно доводити до відома Укрцентрархіву питання усунення з посад завідувачів окрархами, а також подавати пропозиції щодо осіб, кандидатури яких висували на посади завідувачів окрархами, та призначати їх лише після погодження з Укрцентрархівом. Усі ці заходи, з одного боку, сприяли організаційному зміцненню мережі місцевих архівних установ, з іншого – свідчили про посилення ідеологізації архівної справи.

У другій половині 1920-х рр. зазнали розвитку й правові засади архівної справи. Постанови “Про єдиний державний архівний фонд УСРР” (16 грудня 1925 р.) та про затвердження нового положення “Про єдиний державний архівний фонд УСРР” (5 квітня 1930 р.) визначали склад і зміст державного архівного фонду УСРР та обумовили права й обов’язки архівних установ. Постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 2 вересня 1930 р. “Про ліквідацію округ і перехід на двухступеневу систему управління” на базі окружних архівних управлінь було створено місцеві архівні управління (місцевархи) при міських Радах. Новостворені архівні установи мали керувати архівною справою як у колишніх окружних центрах, так і в районах, що входили до складу округів. На Черкащині було створено Черкаський та Уманський місцевархи, філіал Уманського місцеварху розташовувався в Тульчині (нині Вінницької області)<sup>38</sup>, а в 1932 р. на їхній базі було засновано державні історичні архіви.

Свою діяльність місцеві архівні управління розпочали з 1 жовтня 1930 р. Створений у складі Вінницької області 1 жовтня 1930 р. Уманський державний історичний архів<sup>39</sup> з серпня 1932 р. перейшов у підпорядкування Київського облархуправління<sup>40</sup>. За цей час до архіву було прийнято документи 280-ти установ та осіб загальним обсягом 848,6 лін. м за період від початку XVIII ст. до 1930 р., “розібрано” в архівосховищах

документи 232-х установ (739,4 лін. м), описано за формою № 2 (вона передбачала складання описів на кожні фонд чи групу фондів із загальною характеристикою всіх документів, без складання заголовків справ) документи 216-ти установ (210,2 лін. м). У 1933–1934 рр. було проведено перевіряння наявності (“інвентарізацію”) всіх фондів архіву. Згідно з рекомендаціями ЦАУ УСРР ним було передано до державних архівних установ Харкова, Вінниці, Первомайська архівні документи 72-х установ (174 справи), зокрема в 1930 р. всі документи про революційні події 1917–1919 рр. У результаті проведення експертизи цінності було вилучено й передано на перероблення до паперових фабрик 35,3 т архівних документів, у т. ч. з архівосховищ архіву – 28,5 т, із архівних частин установ міста та району – 6,8 т. Про обсяг архівних фондів, що зберігалися в державному історичному архіві, дають уявлення такі відомості: фонд Уманського повітового революційного комітету за 1920–1921 рр. складався з 753-х справ і 62-х книжок (5,72 лін. м). Загалом площа архівосховищ Черкаського державного історичного архіву становила 664 кв. м<sup>41</sup>.

З метою матеріального забезпечення діяльності створюваних державних історичних архівів Наркомфін УСРР 8 січня 1932 р. надіслав листа до фінвідділів міськрад і райвиконкомів, в якому роз’яснював порядок їх утримання. Державні історичні архіви на 1932 р. залишалися на бюджеті тих міст і районів, де вони розташовувалися. Про посилення відповідальності за збереження архівних документів у період реорганізації йшлося у листі Наркомюсту УСРР, в якому наголошувалося, що “архівні матеріали використовуються в основному для науково-дослідної роботи, спрямованої на висвітлення історії класової боротьби пролетаріату та його авангарду – Комуністичної партії і на виховання широких трудових мас на основі марксистсько-ленінської науки”<sup>42</sup>.

У 1932 р. почала створюватися низова мережа архівних установ – районні та міські архіви з перемінним складом документів. Велика увага приділялася районним та міським державним архівам, які організовувалися при районних виконавчих комітетах і міських Радах. Основними напрямками їхньої діяльності були: контроль за постановкою архівної справи в державних і громадських установах, організаціях і підприємствах на території району або міста; зберігання архівних документів районного виконавчого комітету або Ради та передавання їх до обласних або державних історичних архівів; концентрація архівних документів сільських, селищних, міських Рад, державних і громадських установ, організацій; наведення довідок за архівними документами. Районні та міські архіви утримувалися за рахунок місцевого бюджету.

У квітні 1932 р. ЦАУ УСРР розробило й надіслало до областей “Основні вказівки для роботи районних і міських архівів”<sup>43</sup>. Створення обласних архівних управлінь, міських та районних архівів вимагали подальшого розвитку і законодавчого забезпечення. ВУЦВК і РНК УСРР 20 червня 1932 р. прийняли постанову “Про Центральне архівне управління УСРР, його місцеві органи та установи, що є при ньому та при його місцевих органах”<sup>44</sup>. Обласним архівним управлінням підпорядковувались обласні історичні архіви та державні історичні архіви, створені на базі колишніх



місцевархів. Уманський державний історичний архів підпорядковувався Вінницькому обласному архівному управлінню, Черкаський державний історичний архів – Київському.

У 1935 р. у межах сучасної Черкаської області вже функціонувало 30 міських та районних архівів. Їхня діяльність була пов'язана з великими труднощами. Так, в низці установ до питань зберігання архівних документів ставилися абсолютно безвідповідально. Щоправда, причини цього полягали певною мірою і в слабкій роботі районних архівів та недостатньому рівні керівництва ними з боку державних історичних архівів. У липні 1935 р. ЦАУ УСРР зобов'язало державні історичні архіви досконало вивчити територію, з якої надходили на державне зберігання документи основних установ, і підтримувати тісні зв'язки з прикріпленими до них райміськархівами<sup>45</sup>.

У постанові ВУЦВК і РНК УСРР від 1 серпня 1935 р. наголошувалося на незадовільному “сучасному стані архівних органів”. Підставою для такого висновку було те, що значна кількість документів, які зберігалися в архівах, були неупорядковані й недоступні для використання, чимало документів гинуло через погані умови зберігання, мало місце незаконне нищення документів, а виконкоми і прокуратура не притягали винних до відповідальності. Суттєвою проблемою було кадрове питання, нерідко для керівництва роботою архівних установ призначалися малограмотні<sup>46</sup>, але “віддані партії” особи. Така ситуація в системі архівних установ у другій половині 1930-х рр. була типовою для Черкащини.

Вирішенню питань архівного будівництва в регіоні сприяло вдосконалення структури ЦАУ УСРР та збільшення асигнувань на утримання архівних установ, бюджет яких з 1936 р., порівняно з попереднім роком, збільшився майже втричі. Відбулося й підвищення заробітної плати керівних і наукових працівників, що позитивно вплинуло на закріплення архівних кадрів<sup>47</sup>.

Загалом архівне будівництво на Черкащині в 1919–1937 рр. характеризується завершенням побудови мережі державних історичних, районних і міських архівів, яку на кінець 1937 р. склали 30 районних, 2 історичні та 2 міські державні архіви. Значним досягненням у цей період стало створення передумов для впорядкування архівної джерельної бази, поліпшення загального стану архівів установ і організацій.

Суттєві зміни в структуру системи архівних установ вніс Указ Президії Верховної Ради СРСР від 16 квітня 1938 р. про передачу управління архівами і мережі архівних установ Народному комісаріату внутрішніх справ СРСР. У березні 1939 р. архівні установи УРСР перейшли у відання НКВС УРСР<sup>48</sup>, а Центральне архівне управління УРСР було реорганізовано в Архівний відділ НКВС УРСР.

<sup>1</sup> Матяш І. Б. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років / Держкомархів України. УДНДІАСД. – К., 2000. – С. 116–139.

<sup>2</sup> Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіва за 1924 рік // Архівна справа. – Харків, 1925. – Кн. 1. – С. 46–47.

- <sup>3</sup> Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду УСРР. – Харків: НКЮ, 1919. – С. 395.
- <sup>4</sup> Держархів Черкаської області, ф. 8, оп. 4, спр. 3, арк. 122–123.
- <sup>5</sup> ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 69, арк. 97; спр. 512, арк. 25.
- <sup>6</sup> Держархів Черкаської області, ф. Р-150, оп. 1, спр. 2, арк. 5, 12.
- <sup>7</sup> Там само, спр. 3, арк. 1.
- <sup>8</sup> Там само, арк. 2; спр. 6, арк. 2.
- <sup>9</sup> Там само, спр. 6, арк. 18.
- <sup>10</sup> Там само, спр. 7, арк. 8.
- <sup>11</sup> Там само, спр. 3, арк. 19–20, 48.
- <sup>12</sup> Там само, арк. 34–35.
- <sup>13</sup> Там само, спр. 9, арк. 35.
- <sup>14</sup> Там само, спр. 2, арк. 18.
- <sup>15</sup> Там само, спр. 3, арк. 34.
- <sup>16</sup> Там само, спр. 6, арк. 19.
- <sup>17</sup> Там само, арк. 3.
- <sup>18</sup> Там само, спр. 3, арк. 41.
- <sup>19</sup> Там само, ф. Р-2796, оп. 1, арк. 144–145.
- <sup>20</sup> ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 77, арк. 32; спр. 23, арк. 2.
- <sup>21</sup> Держархів Черкаської області, ф. Р-131, оп. 1, спр. 26, арк. 3 а.
- <sup>22</sup> Там само, спр. 30, арк. 63.
- <sup>23</sup> Там само, ф. Р-546, оп. 1, спр. 13, арк. 42–43.
- <sup>24</sup> Там само, ф. Р-131, оп. 1, спр. 30, арк. 82; спр. 29, арк. 1; спр. 35, арк. 1.
- <sup>25</sup> Там само, спр. 29, арк. 25.
- <sup>26</sup> Там само, ф. Р-127, оп. 1, спр. 5, арк. 174.
- <sup>27</sup> Там само, ф. Р-81, оп. 1, спр. 19, арк. 120 зв.
- <sup>28</sup> *Водолажченко О., Барвінський В.* Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіва за 1924 рік // Архівна справа. – Харків, 1925. – Кн. 1. – С. 63–64; Держархів Черкаської області, ф. Р-2635, оп. 1, спр. 502, арк. 8.
- <sup>29</sup> ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 122, арк. 70 зв.
- <sup>30</sup> *Кононенко С. І.* Історія архівної справи Черкащини: основні етапи // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 45.
- <sup>31</sup> *Водолажченко О., Барвінський В.* – С. 63–64; Держархів Черкаської області, ф. Р-2635, оп. 1, спр. 502, арк. 8.
- <sup>32</sup> Держархів Черкаської області, ф. Р-375, оп. 1, спр. 9, арк. 60–61.
- <sup>33</sup> *Матяш І. Б.* Названа праця. – С. 543–558.
- <sup>34</sup> Інструкція архівним кореспондентам // Бюлетень ЦАУ. – 1927. – № 4 (24). – С. 57.
- <sup>35</sup> *Матяш І. Б.* Названа праця. – С. 557.
- <sup>36</sup> Держархів Черкаської області, ф. Р-131, оп. 1, спр. 23, арк. 11 зв., 22 зв.
- <sup>37</sup> Там само, ф. Р-5625, оп. 1, спр. 13264, арк. 33, 48, 183, 190, 199, 202, 250, 281, 282.
- <sup>38</sup> ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1109, арк. 71 зв.
- <sup>39</sup> Держархів Черкаської області, ф. Р-228, оп. 1, спр. 25, арк. 1–4.
- <sup>40</sup> Там само, ф. Р-375, оп. 1, спр. 9, арк. 32.
- <sup>41</sup> Держархів Київської області, ф. Р-907, оп. 1, спр. 9, арк. 2–4.
- <sup>42</sup> Про стан архівної справи в Україні: Витяг з прот. № 21/506 засідання Секретаріату ВУЦВК від 10.11.1932 р. // Архів Радянської України. – 1932. – № 1–2 (січень – квітень). – Додаток. – С. 3–4.

<sup>43</sup> ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1615, арк. 10.

<sup>44</sup> Про центральну архівну управу УСРР, її місцеві органи та установи, що є при ній та при її місцевих органах: Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 20 червня 1932 р. // Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України. – Харків, 1932. – № 17–18.

<sup>45</sup> ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1740, арк. 142–145.

<sup>46</sup> Держархів Вінницької області, ф. Р-649, оп. 1, спр. 23, арк. 91.

<sup>47</sup> ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1757, арк. 3.

<sup>48</sup> Там само, спр. 1877, арк. 1.

### **Klymenko T.**

#### **Developing the Network of Archival Institutions in Cherkasy Oblast in 1919–1937**

The article deals with some historical and organization issues of the archives in Cherkasy oblast in 1919 – 1938. The history of archival construction in Cherkasy oblast is directly connected with the establishment of the Soviet power in Ukraine. Activities relating to archives formation in Cherkasy oblast began in 1919. In March, 1919 the Commissariat for National Education of Cherkasy oblast adopted the resolution “On Control of Archives, Libraries, Theatres and Cinemas”. At the end of 1919 the House of Culture of Cherkasy oblast was opened by the Department for National Education; which included T. Shevchenko National Museum, the Central National Archives and the Central Library. At that moment it was necessary to concentrate the archives documents of the liquidated former government institutions. Despite painful circumstances of the civil war it was vitally important to rescue valuable historical sources which formed the documentary basis of Cherkasy oblast.